

שיעור שבעה עשר

חזקת בדיקה

הגמרא (ד ע"א) מביאה ספק נוסף שנסתפקו בו בעניין בדיקת חמץ בשוכר ומשכיר:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? – לישיליה! דליתיה להאי דלשיליה, לאטרוחי להאי מאי?

רש"י מפרש לגבי זמן השכירות בזה"ל: "בארבעה עשר – שחרית, מי מחזקין ליה להאי משכיר דודאי בדקו אמש כמצות חכמים, אי לא".

אמנם בשלטי גיבורים מבאר שהשכירות הייתה בלילה. וכן כתב רבינו יעקב בעל הטורים בקיצור פסקי הרא"ש (אות ב) "המשכיר בית לחבירו בליל י"ד...".

החק יעקב (סי' תלו סק"ח) והשו"ע הגר"ד (סקל"ז) פסקו כדעת הטור, דמאי דפשטינן דחזקתו בדוק ומבטלו בלבו ודיו, היינו אפילו כאשר השכירו בליל י"ד, וכ"ש כשהשכירו בשחרית. אך לרש"י היינו דווקא בשחרית.

וכמובן, שיש לבאר את יסוד המחלוקת.

ניתן להסביר, עפ"ד הראב"ד הובא לעיל (והובא אף בד' הר"ן), שתחילת הלילה הוא זמן הבדיקה (ומשו"ה נקט "אור"), ולכן אף אם השכיר את הבית בלילה, לאחר תחילת הזמן – כבר אפ"ל דחזקתו בדוק, משום שבדקים בתחילת הלילה שזהו זמנו. וכך סברו הטור וסיעתו.

אך בדעת רש"י י"ל דס"ל, שהבדיקה בתחילת הלילה היא רק מדין "זריזין", ולא כהראב"ד, ולכן לדעתו אין חזקת בדיקה עד הבוקר.

וכך ניתן לדייק ממ"ש רש"י לעיל, על דברי אביי, דהאי צורבא מרבנן לא לפתח בעידניה באורתא דתליסר דנגהי ארבסר, דלמא משכא ליה שמעתיה ואתי לאימנועי ממצוה, וז"ל רש"י (ד"ה באורתא): "לילי יציאת שלשה עשר שהוא כניסת ארבעה עשר והוא ליל בדיקת חמץ" – לדעת רש"י אין להתחיל בלימוד בלילה, אך אם התחיל קודם לכן א"צ להפסיק. ואילו לדעת הראב"ד זמן המצוה עצמה הוא רק בתחילת הלילה, ולכן ס"ל שאף אם התחיל קודם לכן מחויב להפסיק. ומוכח, שרש"י חולק על הראב"ד, ובזה ניתן לבאר את יסוד המחלוקת.

אך בס' ראש יוסף להפמ"ג כתב, דאין הכרח לומר כן, שייטכן שרש"י מודה לראב"ד, שעיקר המצוה היא בתחילת הלילה, אך מ"מ כיוון שבדיעבד ניתן לבדוק כל הלילה – א"א להחזיק שהבית בדוק.

וא"כ, יסוד המחלוקת לפ"ז פשוט: האם יש להניח שבעה"ב בדק כעיקר תקנת חכמים לבדוק בתחילת הלילה, או דשמא לא בדק עדיין כי ייתכן שמאיזו סיבה הוצרך לבדוק מאוחר יותר, וא"כ אין להחזיק את הבית כבדוק עד שחרית.

ויש לשאול, מאחר שדעת רש"י היא שיש להחמיר, מהיכן לקחו אותם אחרונים לפרש את הגמ' שלא כשיטת רש"י. במילים אחרות: איזה הכרח היה להם שלא לפרש כרש"י?

והנה, הגמ' בהמשך מנסה לפשוט את הספק מברייטא:

אמר להו רב נחמן בר יצחק, תניתוה: הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים. מאי טעמא מהימני – לאו משום דחזקתו בדוק? דקסבר: הכל חברים הם אצל בדיקת חמץ. דתניא: חבר שמת והניח מגורה מליאה פירות, אפילו הן בני יומן – הרי הן בחזקת מתוקנים. – וממאי? דילמא שאני הכא משום דקאמרי הני. – אטו אמירה דהני מידי מששא אית ביה? – אלא מאי – דחזקתו בדוק, האי הכל נאמנים? כל הבתים בחזקת בדוקין בארבעה עשר מיבעי ליה! – אלא מאי – משום אמירה דהני, הא לא אמרי הני – לא, תפשוט מיניה דאין חזקתו בדוק! – לא, לעולם אימא לך חזקתו בדוק, והכא במאי עסקינן – דמוחזק לן דלא בדק, וקאמרי הני בדקיניה. מהו דתימא: לא להימנינהו רבנן, קא משמע לן: כיון דבדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה – הימנוהו רבנן בדרבנן.

ופירש"י נאמן לשיטתו: "נאמנין על ביעור חמץ – להעיד בארבעה עשר שבדקו בעליו אמש". איברא, דבצל"ח פירש דלא כרש"י, ואף הוכיח כן ממהלך הגמ', וז"ל:

קסבר הכל חברים הם וכו'. הנה בעל הבעיא ששאל אם חזקתו בדוק, לא הקדים שום טעם ולומר "הכל חברים", וא"כ מי הכריחו עתה שמפרש טעם הימנותא דהני משום דחזקתו בדוק לחדש דבר דסבר הכל חברים?

ונראה, דרש"י פירש בדברי הבעיא המשכיר וכו' בארבעה עשר שחרית, ובודאי כוונתו דכל הלילה לא שייך למימר חזקתו בדוק, כי אולי עדיין לא בדקו כי כל הלילה זמנו הוא, ואף שזריזין מקדימין וגם בלילה ראוי לזרו להקדים בתחלת הלילה, מ"מ אטו כולי עלמא זריזין ניהו? ודי שאנו מחזיקים אותו שלא עבר לחלוטין על מצות חכמים ששנו שבודקין אור י"ד דהיינו אורתא. אבל כאן

בברייתא דתני הכל נאמנין, ולא פירש באיזה זמן מיירי, א"כ גם בלילה מיירי שנאמנין לומר שכבר בדקו, ולזה מן הסתם בכל אדם לא אמרינן שחזקה הוא מן הזריזין, לזה צריך לומר דקסבר הכל חבירים וכו'. וחבר שמת אפילו הפירות בני יומא הם בחזקת מתוקנין, מכלל דחבר אינו משהה אפילו רגע. ומה דקאמר כל הבתים בחזקת בדוקין בי"ד מיבעי ליה, כוונתו ג"כ שיאמר בחזקת בדוקין בליל י"ד.

אלא דלפ"ז קשיא על מה דאמר אלא מאי משום אמירה דהני וכו', תפשוט מינה דאין חזקתו בדוק, והלא נוכל לומר דמיירי בליל י"ד ולכך צריך אמירה דהני דהכל חבירים לא אמרינן, אבל ביום י"ד חזקתו בדוק דליחוש שביטל מצות חכמים לגמרי, בזה סמכינן אחזקה.

לדבריו, בדברי הברייתא, בלא התוספת ש"הכל חבירים אצל בדיקת חמץ", לא הייתה כל סיבה להניח שהבית בדוק, משום דאטו כ"ע זריזין הם? אך לאחר שהגמ' מביאה את הברייתא, אשר מוזכר בה טעם זה – עתה מוכח, שהספק הוא אף היכא דהשכירו בליל י"ד, ודלא כרש"י.

אך הצל"ח מתקשה, דלפ"ז לא מובנת דחיית הגמ' "אלא מאי משום אמירה דהני, הא לא אמרי הני לא, תפשוט מינה דאין חזקתו בדוק" – הגמ' רוצה לדחות דנפשוט מינה להיפך, אך מהיכי תיתי לפשוט כך, הרי לפי הנ"ל ייתכן שאמנם אין לומר שחזקתו בדוק כשהשכירו בלילה, אך אכתי חזקתו בדוק כשהשכירו בשחרית, ומנא לך דבכל גוונא אין חזקתו בדוק?

וא"כ מהרישא במהלך הגמ' לא משמע כרש"י, ואילו מהדחייה משמע כרש"י. והדבר צ"ב.

מבאר החק יעקב, דאי לא אמרינן דהכל חבירים אצל בדיקה, הו"א שיש רק רוב, וא"כ נימא סמוך מיעוטא לחזקה והוי ליה רובא וחזקה פלגא ופלגא (יבמות ק"ט ע"ב), ולכן אמרינן "הכל", וגם אם יש מיעוט – הוי מיעוטא דלא שכיח, וכפי שיבואר לקמן אין בכך צירוף לחזקה. ולכן, בין באיבעיא ובין במסקנה מיירי בין בלילה ובין ביום, וזה ההכרח לפרש דלא כרש"י.

מבואר בגמ', שהצד לפטור את השוכר מבדיקה, הוא מפני ש"חזקתו בדוק". ונחלקו האחרונים מה פירוש המושג "חזקתו בדוק".

הפמ"ג (א"א, ס"י תלו סק"ד) הבין, שהחזקה דהכא שונה מחזקה דמעיקרא. ונקדים:

בחזקה דמעיקרא אנו ממשיכים להנהיג את המצב כפי שהיה, כגון מקווה שהוחזק כשר – ממשיך להיות כשר. אך ישנה חזקה שהיא מדין רוב – כמו "חזקה אין אדם פורע תוך זמנו" (ב"ב ה ע"ב ועוד), כלומר שרוב האנשים אינם פורעין לפני הזמן הנקוב לפירעון, ויש כאן בעצם "בירור" של המציאות ע"פ רוב. אך חזקה דמעיקרא אינה מבררת את המציאות, אלא יש רק "הנהגה" שהמקווה כשר, כיוון שהיה כשר מעיקרא. אמנם, גם חזקה של רוב אינה בירור גמור באופן ודאי, אך סו"ס יש שם בירור.

מעתה, כותב הפמ"ג, החזקה כאן היא חזקה מדין רוב ולא דמעיקרא, וא"כ יש כאן "בירור" שהבית בדוק. משום דא"א לומר שיש כאן חזקה דמעיקרא, שהרי יש חזקה דמעיקרא מוקדמת יותר, שבכל השנה הבית אינו בדוק, ומאי חזית לומר שהוא בדוק. לכן ע"כ שהחזקה מדין רוב.

ומבואר בקידושין (פ ע"א) ועוד, דרובא דחזקה – רובא עדיפה, ולכן, על אף שיש לנו חזקה דמעיקרא שהבית אינו בדוק במשך ימות השנה – מ"מ יש לנו רובא דאינשי שבדקין סמוך לפסח, וקיי"ל דרובא עדיף.

בגיליון מהרש"א (יו"ד סי' כח, על הש"ך סקכ"ד), כתב שיש כאן חזקת כשרות של האנשים, ואף הפמ"ג עצמו בספרו גנת ורדים (כלל סב), הביא את דברי הלבוש (סי' תלז), והבין בדעתו שסיבת החזקה היא, שלכל אדם יש חזקת כשרות שרוצה לקיים דברי חז"ל, ולכן מסתמא בדק את החמץ.

מכאן יש לתמוה, דהנה הגר"י גרינוולד בשו"ת ויען יוסף (חיו"ד סי' ג אות א) כתב, שחזקת כשרות היא מדין רוב ולא מדין חזקה, אך בש"ש (ש"א פט"ו) כותב, שחזקת כשרות היא מדין חזקת הגוף ולא מדין רוב. וקשה ע"ז, דא"כ יש כאן חזקה נגד חזקה?

הערה נוספת, מקשה הפמ"ג מדברי הגמ' ביבמות הנ"ל (ק"ט ע"ב), דבחזקה נגד רובא סמוך מיעוטא לחזקה והו"ל פלגא ופלגא, וא"כ ה"נ אמאי לא אמרינן הכי, דחזקת הבית שאינו בדוק תצטרף למיעוט שאינם בודקים, והו"ל פלגא ופלגא כנגד רובא שבודקים?

ומיישב, דאמרינן הכי דווקא כאשר המיעוט הוא חשוב, אך במיעוט דמיעוט כדהכא, לא אמרינן.

וכע"ז כתב הרא"ש (פ"א דחולין סי' טו), גבי האם דרוב מצויין אצל שחיטה בקיאינן הם,

אמאי לא אמרינן סמוך מיעוטא שאינם בקיאיין לחזקת איסור של הבהמה בחייה, והו"ל פלגא ופלגא, וא"כ יש כאן ספק דאורייתא? וביאר הרא"ש:

ולא אמרינן סמוך מיעוטא דאין מומחין לבהמה בחייה בחזקת איסור עומדת עד שידוע לך במה נשחטה, כיון דמיעוטא דאינו מומחין לא שכיח, ודאי נודע לנו שנשחט יפה ויצתה מכלל איסור...

משמע מדברי הגמ', שאם נכריע ש"אין חזקתו בדוק" – יתחייב השוכר בבדיקה. על כך מקשים האחרונים, הרי אף אם אין הבית בחזקת בדוק – יש לפטור את השוכר מבדיקה, דהרי סו"ס מידי ספק לא יצאנו, שמא בדקו המשכיר, וקיי"ל (שבת לד ע"א ועוד) דספיקא דרבנן לקולא! ?

ונאמרו בזה שלושה תירוצים, ונדון בהם ובמסתעף מהם בהרחבה:

תירוצין ראשון: אפשר לברר

בחי' מהר"ם חלאווה בסוף סוגייתנו (ד ע"ב, ד"ה ולענין פסק הלכה) כתב:

שמע מינה, דכיון דאפשר למיקם עליה דמילתא, ליכא כל בספיקא צריכה בדיקה. וכן בכל ספק דרבנן, או ס"ס דאורייתא, כל שאפשר לעמוד על בירורו של דבר, אין מתירין עד שיעמדו עליו.

כלומר, דהא דאמרינן ספק דרבנן לקולא, היינו דווקא היכא דא"א לברר, אך כשהספק ניתן לבירור – שהרי יכול לבדוק – חשיב כאילו אין כאן ספק, ולכן אזלינן לחומרא, ולולי שהבית היה בחזקת בדוק – היה מוכרח לבדוק. נוייתכן שאף יצטרך לברר, משום שחז"ל בכה"ג מחייבים את הבדיקה.]

אלא שיש להקשות, דלפ"ז אף אי נימא דחזקתו בדוק יצטרך לבדוק, שהרי גם כאן אפשר לברר ולא יסמוך על החזקה. ואנן לא קיי"ל הכי, שהרי בגמ' מבואר שרק אם המשכיר נמצא צריך לשאול אותו, ומוכח שאם אינו כאן – אין מטריחים את השוכר לבדוק, אך לפ"ד מהר"ם חלאווה מדוע לא מחייבים אותו לבדוק?

וי"ל, עפ"ד הפמ"ג בגינת ורדים הנ"ל, דחכמים החמירו שכאשר יש אפשרות לברר – חייב לברר, ודווקא היכא שאפשר לעשות את הבירור בנקל, דלא ייתכן שלא ישאל את בעה"ב אם הוא נמצא שם. אך כאשר הבירור נעשה רק ע"י טרחה – לא חייבוהו.

וכן פסק השו"ע בריש יו"ד (סי' א סע"א) דאע"ג דרוב המצויין אצל שחיטה מומחין

הם, היינו דווקא היכא דא"א לברורי, אך אם נמצא השוחט – צריך לשאול אותו (ע"פ הרי"ף). וכתב הפמ"ג שם (שפתי דעת סק"ה), שרק כאשר ניתן לעשות את הברור בנקל – מחויב לעשות כן, אך אם צריך לטרוח לשם כך – חכמים לא חייבוהו לברר.

וממילא מיושב, דכאשר יש חזקה – צריך לברר רק בנקל, ואכן כך הדין אם חזקתו בדוק. אך אם אין חזקתו בדוק – צריך לברר בכל היכא דאפשר, אף ע"י בדיקה.

ואף גם זאת יש לציין, שבשעה"מ מביא את דברי המל"מ, שכתב, שלא מצא בראשונים שלא אמרינן ספק דרבנן לקולא היכא דאפשר לברר. אך לפ"ד מהר"ם חלאווה הנ"ל, נמצא שיש כזו שיטה.

תירוץ שני: איתחזק איסורא

השעה"מ (פ"י מהל' מקוואות, סי' ד) שם מביא מחלוקת בין הש"ך לפר"ח היכא דאיכא ספיקא בדין דרבנן, ויש חזקת איסור. כגון: אדם שאכל מאכל טמא – נטמא מדרבנן, דמדאורייתא אוכלים אינם מטמאים את האדם, ואם טבל מטומאה זו במים שאובין – האם חכמים שהקלו בספק של דבריהם אמרו זאת אף היכא דאיכא חזקת איסור, או שבזה יש להחמיר.

הש"ך (יו"ד סי' קי, כללי ס"ס כלל כ) כתב להחמיר, והפר"ח (שם כלל טו) פסק להקל עפ"ד הרמב"ם (פ"י מהל' מקוואות ה"ו) שכתב דא"צ לטבול שוב, וז"ל: "אבל אם טבל מטומאה קלה, כגון שאכל אוכלין טמאין או שתה משקין טמאין או בא ראשו ורובו במים שאובין או שנפלו על ראשו ועל רובו שלשת לוגין מים שאובין, הואיל ועיקר דברים אלו מדבריהן – הרי ספיקו טהור".

וא"כ, אומר השעה"מ, מדוע לא אמרינן בנידון דידן ספק דרבנן לקולא? ומבאר, דהכא איתחזק איסורא, ולכן בהא לא אמרינן סד"ר לקולא, ומכאן הוכחה לדברי הש"ך ודלא כפר"ח.

אך אפשר לדחות הוכחתו ולומר, דלעולם אמרינן סד"ר לקולא אף באיתחזק איסורא, ונתרץ את קושייתו מדוע לא אמרינן הכא סד"ר לקולא – כדברי מהר"ם חלאווה, דאפשר לברר. [ועכ"פ, השעה"מ לשיטתו אזיל, שכתב שלא מצא מקור לדברים אלו.]

באותו עניין:

הרמ"א (יו"ד סי' קכו סע"ג) מבאר, שקטן נאמן לומר שהבית בדוק, שכיוון דהוי דין דרבנן בדלא איתחזק איסורא, והימנוהו רבנן בדרבנן היכא דלא איתחזק איסורא

(ומוכח דס"ל שאם היה חזקת איסור – לא היה נאמן אף בדרבנן). ומוכח שחלק על דברי הרב שעה"מ.

אך כותב על כך המג"א (סי' תלו, ס"ק ד' וס"ק ז') דאין זה נכון, משום שיש כאן חזקת איסור. והוכחתו, מדברי הב"י, כדלהלן:

בגמ' מבואר שישנם י"ח טריפות בבהמה, אך השוחטים בודקים רק את טרפות הריאה ולא את שאר הטריות, ומקשה הב"י: מדוע? הרי היכא דאפשר לברר יש לעשות כן! ? הפמ"ג מיישב לשיטתו, דזה טורח גדול ולא הצריכוהו, אך בהגהות חת"ס (סי' תלו) כותב שע"פ דברי הר"ן בחולין מיושב, דהצריכו לברר רק היכא דאיכא מיעוט המצוי, אך במיעוט שאינו מצוי לא הצריכו לברר. וא"כ, רק טרפות הריאה היא מיעוט המצוי, ולכן הצריכו לבדוק, אך שאר הטריות אינם מיעוט המצוי ולכן א"צ לבדוקם. ולגבי בדיקת חמץ כותב החת"ס דהוי מיעוט המצוי שאינם בודקים, ולכן צריך לשאול כאשר נמצא המשכיר. עכ"פ, הב"י עצמו מיישב, שיש חזקת בריאות לבהמה, ולכן א"צ לבדוק את שאר הטריות, אך אצל הריאה יש מיעוט המצוי ולכן בודקים, ובבדיקת חמץ יש חזקת פסלות, שהבית במשך השנה אינה בודק. וא"כ מוכיח המג"א מדברי הב"י דאיתחזק איסורא בבדיקת חמץ¹.

אך ברוב אצל שחיטה צריך לבדוק, משום דאיתחזק איסורא, דסתם בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת.

למדנו מכאן, שכאשר יש חזקת איסור כנגד הרוב – חששו חכמים והצריכו בירור אע"פ דרובא עדיף. ולכן, בבדיקת חמץ צריך לברר, דהיינו לשאול את המשכיר, משום שיש חזקת איסור, אע"פ שרוב בודקים. וכן בשחיטה, היכא דאפשר צריך לברר (בלא טורח), כי בהמה בחזקת איסור עומדת, אע"פ שרוב מצויין אצל שחיטה מומחין.

השו"ע (סי' ח סע"ט) כותב שיש לעיין בחוטי הציצית אם הם שלמים. ומקשה המג"א (שם סק"א) מדוע לא סמכין אחזקה דמעיקרא שהייתה כשרה? ומיישב, דכיוון שאפשר לבדוק בנקל – אין סומכין על החזקה.

ומקשים האחרונים על דבריו, דהרי איהו ס"ל שא"צ לברר אפילו בנקל, אלא רק היכא דאיכא חזקת איסור?

¹ א"ה: בסה"כ מצאתי ארבעה תירוצים לשאלה זו: א. בבהמה ישנה חזקת כשרות דמעיקרא, אך בבדיקת חמץ ליכא, שהבית היה עם חמץ (ב"י). ב. בבהמה החזקה מן שמיא, אך בבדיקת חמץ בידי אדם (ב"ח). ג. ב"ח טרפות אין אפילו מיעוט המצוי (חת"ס). ד. ב"ח טרפות איכא טורח גדול ולא הצריכוהו (פמ"ג).

מיישב החת"ס בהגהותיו שם, שיש להבדיל בין רוב לחזקה בעניין זה. כאשר יש רוב, צריך לבדוק רק היכא דאיכא חזקת איסור, ולכן כך הדין בשחיטה. אך כאשר יש חזקה – צריך לברר גם כאשר אין חזקת איסור, כשהבירור הוא בנקל.

לסיכום, עולה מדברי האחרונים שישנם ארבעה חילוקי דינים:

- אם יש חזקת איסור מעיקרא, וגם עתה אין חזקת כשרות – צריך אף לטרוח לברר.
- אם יש חזקת איסור מעיקרא, אך עתה יש חזקה/רוב כשרות – א"צ לטרוח, אלא בנקל.
- אם אין חזקת איסור מעיקרא, ויש חזקת כשרות – גם בזה צריך לבדוק כשהבירור בנקל.
- אם אין חזקת איסור מעיקרא, ויש רוב כשרות – אין צריך לבדוק כלל, אפילו בנקל.

עתה נשוב לקושיא שפתחנו בה, ונביא את התירוץ השלישי לקושיית האחרונים, מדוע לא אמרינן היכא דאין חזקתו בדוק דספיקא דרבנן לקולא, ולכן לא יצטרך לבדוק.

תירוץ שלישי: רובא באיסורא

הצל"ח (ריש פרקין) מקשה: מבואר בדברי רש"י שחיוב הבדיקה או הביטול הוא מן התורה, וכדברי הר"ן. וכך ביארו הרבה ראשונים. ובשלמא למ"ד דספיקא דאורייתא לחומרא היינו מדאו' לחומרא (רשב"א קידושין עג ע"א, תורת הבית קב ע"א ועוד) – מובן מדוע צריך לבדוק. אך לשיטת הרמב"ם (פ"י מהל' כלאים הכ"ז, פ"ט מהל' טומאת מת הי"ב) דמדאו' ספיקא דאורייתא לקולא, ורק מדרבנן לחומרא – יוצא שאין חיוב בדיקה כלל מה"ת, כי יש ספק ומדאו' לקולא, וזה נגד כל הראשונים, המבארים שחיוב הבדיקה או הביטול הוא מן התורה, וכפי שמבואר בגמ', ש"הימנוהו רבנן בדרבנן" היינו רק כאשר ביטל כבר, שאז הבדיקה היא דרבנן בלבד, אך לולי ביטול – הבדיקה היא מה"ת.

ומתרץ בכמה אופנים, ואחד מהם הוא כך: דברי הרמב"ם שסד"א מדאו' לקולא, היינו דווקא היכא דליכא חזקת איסור, אך כאן יש חזקת איסור, שהרי במשך השנה יש

בבית חמץ, וכדברי המג"א (סי' תלז סק"ד), ובכה"ג חיוב הבדיקה הוא מן התורה, דבזה ספיקא דאורי' לחומרא מדאורי' אף לדעת הרמב"ם.

הפר"ח (שם סק"א) תירץ באופ"א, שכיוון שמשמשים בבית בחמץ במשך השנה, קרוב לודאי שיש שם חמץ, דהיינו שיש כאן רוב, ולכן אין כלל ספק אם יש חמץ או לא. ודלא כדברי הצ"ח שכתב שיש חזקת איסור.

הרמ"א (יו"ד סי' קכז סע"ג) כותב:

ואם מעיד על איסור דרבנן להקל, ולא אתחזק איסורא, כגון בדיקת חמץ, נאמן, דהימנוהו רבנן דרבנן, אבל אם אתחזק איסורא – אינו נאמן כלל.

הרמ"א הביא כדוגמא לדבר שהוא דין דרבנן שאין כנגדו חזקת איסור, את דין בדיקת חמץ. והדבר תמוה טובא, דאדרבה, זו דוגמא למקום דאיתחזק איסורא, שהרי כל השנה יש חמץ בבית (כנ"ל) ! ?

גם בדברי הב"י מוכח דס"ל שבבדיקת חמץ הוי איתחזק איסורא, שהרי על קושייתו הנ"ל מה בין בדיק"ח ליי"ח טריפות תירץ דהתם איכא חזקת כשרות של הבהמה, אך כאן איתחזק איסורא דחמץ במשך השנה. וא"כ צ"ב, מה פשר דברי הרמ"א?

מיישב הגר"ש רוזובסקי בשיעוריו (אות ח), בהקדים שיש חילוק בין לשונו של הב"י לבין הרמ"א. הב"י כתב שחזקת הבית שאינו בדוק, אך הרמ"א כתב שיש "חזקת חמץ". והביאור בחילוק שביניהם הוא כך:

אפשר לומר שהב"י מכוון לדבר אחר מדברי הרמ"א. ייתכן, שאין מושג כזה "חזקת חמץ", משום שבכל המקומות, המושג "חזקה" נאמר על חזקת דין, כגון: חזקת טמא, טהור, כשר, פסול, מותר, אסור וכו', אך לא נאמר לגבי מציאות, כמו נידון דידן – האם יש חמץ בבית או לא. בנידון זה מהות הדבר אינה דין אלא מציאות. לא שייך לומר שמוחזק שאין בבית חמץ, אלא אפשר רק לומר באופן של "דין" – כיוון שתיקנו חז"ל שיש לבדוק את החמץ, האם מוחזק לנו שהבית עם חמץ וצריך לבדוק את הבית כדין זה או לא². זהו הדין בסוגיא.

הש"ש (ש"ו פ"ה) דן בדברי הרמ"א (שם), שכתב "וכל היכא דאתחזק דבר באיסור, כגון

² דוגמא נוספת: אין כזו חזקה ש"פלוני חי", אלא אנו אומרים שאשתו מוחזקת כאשת איש, וזו חזקת דין.

טבל או חתיכת בשר שאינה מנוקרת – אין העד נאמן עליו להתירו, אלא א"כ בידו לתקנו" – כלומר, שאם א"א לבדוק אם נקרו את הבשר – אינו נאמן לומר שהבשר מנוקר, דהוי איתחזק איסורא. ובט"ז (סק"ז) מעיר, שאין זה נכון, משום שא"א לומר שהכל בחזקת איסור, שהרי אלו שני חלקים – הירך והגיד, והבשר עצמו מעולם לא נאסר, ולא הוי איתחזק איסורא. אך הש"ך שם (בנקה"כ) חלק עליו וס"ל דחשיב איתחזק איסורא. הש"ש אומר דלפ"ז אף לגבי מציאות יש חזקה.

מבאר ר' שמואל, שאין דין של חיפוש על הגברא, אלא חובת בדיקה על הבית, ולכן נוצרה חזקה והבית צריך להיבדק. וכ"כ הגאון חזו"א (יו"ד סי' נג סק"ד).

לפ"ז, בעניין של מציאות, שיש לה רק השלכות לדינא, אך היא עצמה אינה דין אלא רק הגדרת המציאות – בזה לא נתחדשו כללי חזקה, דאפשר שיש רק ספק ותו לא. ורק בדין יש כללי חזקות.

ונראה, שזה הטעם שהפר"ח לא ביאר כהצל"ח שיש חזקת איסור וספק אם יש חמץ, אלא כתב שקרוב לודאי שיש חמץ, ולכאורה זה דוחק. אך כנראה הוא סבר שאין מושג של חזקת איסור במקום של מציאות.

יוצא, שנחלקו האחרונים האם גם במציאות אמרינן את דיני החזקות: לדעת הצ"ח והש"ש ועוד – יש בזה חזקה. אך נראה שדעת הפר"ח דלא שייך בזה חזקה.

אם כן, ניתן לבאר את דברי הרמ"א: הרמ"א הבין שהעדות על בדיקת חמץ היא שינוי המציאות, ובהא לא איתחזק איסורא. ולכן, כאשר קטן אומר שראה שהבית נבדק – אין אומרים שהיה כאן דין שצריך לבדוק את הבית, וע"י עדותו הדין נשתנה וא"צ לבדוק, דע"ז קטן אינו נאמן, שהרי מעיד נגד חזקת דין. אלא אנו אומרים שהוא מעיד שהמציאות נשתנתה, כלומר שהוא ראה שאין בבית חמץ, וא"כ הבית כלל לא היה צריך בדיקה. וכאן אינו מעיד נגד חזקה, כיוון שלגבי מציאות אין חזקה, כנ"ל, ובהא הימנוהו רבנן כמבואר בגמ'.

לצורך הבנת העניין, נמחיש בדוגמא נוספת: אם קטן העיד שכלי זכוכית טבול, לדעת הרמ"א קטן אינו נאמן במילי דרבנן היכא דאיתחזק איסורא, ולכן אינו נאמן. אך אם הוא אומר שפירק את הכלי והרכיבו – בהא יהיה נאמן אף לרמ"א, משום שאינו מעיד כלפי הדין אלא כלפי המציאות, שעדותו היא שהכלי לעולם לא היה צריך טבילה, וגבי מציאות אין חזקה.

ויש להעיר, שבמג"א חולק על הרמ"א וס"ל דקטן נאמן במילי דרבנן אף היכא

דאיתחזק איסורא, ולכן יהיה נאמן בכל מקרה. ונדון בדבריו לקמן.
 הגמ' דנה, על הצד שהבית בחזקת בדוק מטעם רוב, א"כ רובא עדיף מחזקה. או שאין
 חזקתו בדוק ולכן לא יצא הדבר מכלל ספק, ויש להעמידו בחזקת שאינו בדוק.
 עצם הדיון הוא האם יש חזקה דמעיקרא או לא. ולכן אין זה "ספיקא דרבנן" במקום
 דאיתחזק איסורא, ומשום כך יהיה מוכרח לבדוק על הצד שאין חזקתו בדוק.

ישנה מחלוקת בין הראשונים, האם נפשטה האיבעיא שבגמ' או לא. דעת בעל המאור,
 הרא"ש (סי' ב), הטור (סי' תלז) ועוד, שהשאלה נותרה בעינה ולא נפשטה.
 אך הרמב"ם (פ"ב מהל' חו"מ הי"ז) כתב: "המשכיר בית סתם בארבעה עשר הרי זה
 בחזקת בדוק ואינו צריך לבדוק".

הרי"ף השמיט את כל האיבעיא, והביא את הספק הבא, לגבי המשכיר בית לחבירו
 בחזקת שהוא בדוק ומצאו שאינו בדוק מהו מי הוי כמקח טעות או לא", ומדייק
 מהר"ם חלאווה דס"ל לרי"ף כרמב"ם, שהאיבעיא נפשטה שחזקתו בדוק, ולכן סתם
 בית בחזקת בדוק.

אמנם מהר"ם חלאווה עצמו סובר כבעה"מ וסיעתו, שהאיבעיא לא נפשטה.

לדעת הסוברים שהאיבעיא לא נפשטה – מה עושים למעשה?

למהר"ם חלאווה, ע"פ שיטתו דלעיל, אע"פ דהוי ספק דרבנן – לא מקילים היכא
 דאפשר לברר, ולכן חייב לבדוק.

אך הרא"ש (סי' ב) כותב: "ויראה שיכול לבטל והויא ספיקא דרבנן ואזלינן לקולא".
 וכ"פ הטור: "תולין להקל לומר שבדוק, ומבטל בלבו ודיו", דהיינו, דספיקא דרבנן
 לקולא ולכן א"צ בדיקה ודי בביטול.

וקשה, דהרי לא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא היכא דאיתחזק איסורא? וי"ל כמבואר
 לעיל, שכאן הספק הוא האם בכלל יש חזקת איסור, משום שעל הצד שחזקתו בדוק –
 אין כלל חזקת איסור, משום שרוב האנשים, שבודקים, מפקיעים את חזקת הבית,
 שאינו בדוק במשך השנה.

לפ"ז יוצא, שלדעת הרמב"ם, שמסקנת הסוגיא שחזקתו בדוק – אין צורך בביטול ע"י
 השוכר, כי אין שום טעם לחייבו בבדיקה. ואכן הרמב"ם לא הזכיר את הצורך
 בביטול.

אך בשו"ע (סי' תלז סע"ב) כתב: "השוכר בית מחבירו בי"ד ואינו יודע אם הוא בדוק, אם הוא בעיר שואלו אם בדקו; ואם אינו בעיר, חזקתו בדוק, ומבטלו בלבו ודיו". וזה פלא, שהשו"ע פוסק כהרמב"ם, שחזקתו בדוק, וא"כ מדוע מצריך ביטול? ואם סובר כדעת הרא"ש, לא היה לו לכתוב "חזקתו בדוק", שהרי הדבר נשאר בספק.

וכן הקשה הפמ"ג (מש"ז שם סק"ג). ויישב בקצרה, שכיוון שדעת השו"ע דאין לסמוך על חזקה היכא דאפשר לברר בנקל, ולכן אף כאן, כיוון אפשר לבטל בנקל ע"י אמירה פשוטה ללא טרחה – מחויב לעשות כן.

ובכל אופן יש נ"מ בין הרא"ש והטור לבין השו"ע – כאשר נכנס לאחר שש שעות, שלפי הרא"ש כאן הוי ספיקא דאורייתא, ולכן יהיה חייב לבדוק, דלא מועיל ביטול לאחר זמן איסורו. אך לשו"ע כיוון שהוכרע שחזקתו בדוק, א"צ בדיקה.